

Dzieła sztuki o tematyce żydowskiej

A. Lusciński, „Rabin”, 1988, serigrafia.

a sztuka artystów żydowskich

Problematyka narodu żydowskiego i jej „odbicie” w sztuce, w interpretacji artystów różnych narodowości, a sztuka zgodna z tradycją europejską rozwijana z potrzeby samych Żydów to różne zagadnienia¹. Na przestrzeni wieków – właściwie aż do końca nowożytności – w „mozaice” narodów w Europie Żydzi wyróżniali się, m.in., tym, że ich religia negatywnie odnosiła się do sztuki tzw. przedstawiającej [odtwarzającej wygląd postaci] intensywnie rozwijanej przez świat chrześcijański w Średniowieczu (ikonoklazm był zjawiskiem odosobnionym i krótkotrwałym) i bujnie od Re-

nesansu w nurtach tak sztuki religijnej, jak świeckiej. Dopiero w XIX w., ruch Haskali (termin od 1832) spowodował powszechne odchodzenie od ortodoksyjnych zasad religijnych w odniesieniu do sztuki na kanwie grecko-rzymskiej i włączył młodzież żydowską także do nauki wszystkich dziedzin artystycznych, co nie było łatwym procesem dla obu stron (zdarzały się zachowania antysemitki na terenie wyższych uczelni artystycznych). W wielu polskich muzeach przechowywane są zabytki po obywatelach pochodzenia żydowskiego, ponieważ po II wojnie światowej państwo nasze ▶

stało się w wielu sytuacjach: odnalezienia, odkopania judaików i towarzyszących im przedmiotów świeckich, bez adresu – jedynym spadkobiercą bezimiennych właścicieli. Zgony artystów żydowskich w okresie okupacji hitlerowskiej, m.in., wyszczególniła Janina Jaworska w publikacji z 1985 r. (por. Literatura). W muzeach mamy zatem wyroby rzemiosła artystycznego – przedmioty niegdyś kultowe, przykłady sztuki użytkowej (np. zastaw stołowych, ubiorów), są obrazy i rzeźby po inteligencji pochodzenia żydowskiego. Wyszczególniają je katalogi zbiorów muzealnych – na czele z wydawnictwami Muzeum Historycznego Miasta Krakowa z oddziałem ulokowanym w murach zabytkowej synagogi w dzielnicy Kazimierz; jak również katalogi wielu wystaw tematycznych, by wspomnieć np.: *Kultura ocalona [Żydów polskich]* – w Muzeum Narodowym w Warszawie (1983); muzealną ekspozycję Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie (ŻIH); *Żydzi polscy* – w Muzeum Narodowym w Krakowie (1989); *Judaica...* – w warszawskim Muzeum Narodowym (1993); *czy Skarby dziedzictwa galicyjskich Żydów – judaika* z Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego we Lwowie – pokaz w krakowskim Muzeum Historycznym (1993). Wiedzę o poszczególnych artystach uzupełniają także wystawy monograficzne łącznie z międzynarodowymi. Znakomite przykłady malarstwa artystów żydowskich – przedstawicieli *Ecole de Paris* – zgromadził prywatnie, jak wiemy, sportsmen Wojciech Fibak, udostępniając je szerszej publiczności (pokazy w Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie, w Muzeum Narodowe w Szczecinie i in.). W Muzeum Narodowym w Kielcach z kolei – przy okazji wystawy obrazów **Samuela Teplera** (1918-1998) w 2004 r., z kolekcji Davida Malka z Izraela oraz poznańskiej Fundacji *Signum* – mieliśmy okazję dowiedzieć się o całej tej kolekcji malarstwa. Są w niej reprezentowani artyści wiązani z Francją (np. impresjonista C. Pissarro, M. Chagall – z Witebska!), z Niemcami (np. ekspresjonista M. Liebermann), z Polską – łącznie z tak dobrze znanymi nam, jak: Leopold Gottlieb, Mela Muter, Bruno Schulz, Roman Kramsztyk, Jan-kiel Adler, Mojżesz Kisling, Zygmunt Menkes, czy Erna Rosenstein i Jonasz Stern; inni – z Włoch, Rosji, Łotwy, Białorusi i Rumunią. Do mało znanych należy np. Jecheskiel Dawid Kirszenbaum urodzony w Staszowie (1900 Staszów – 1954 Paryż). Przypomnę, że artyści żydowscy zawiązywali osobne ugrupowania, ale izolacja ta nie była regułą. Wieloletnim sekretarzem Stowarzyszenia Żydowskich Artystów w Polsce przed II wojną światową był Roman Rosenthal notowany jeszcze w 1942 r. (za J. Jaworską, j. w.).

Wśród artystycznej ikonografii będącej „odbiciem” egzotyki Żydów, w polskich muzeach są bardzo wartościowe dzieła. W pierwszej kolejności wypada tu wymienić **barokowe obrazy olejne Rembrandta van Rijn** (1606-1669) w Zamku Królewskim w Warszawie, z kolekcji Lanckorońskich (dar Karoliny Lanckorońskiej, 1994): *Żydowska narzeczona* oraz *Uczony przy pulpicie* (1641). W XIX w., kiedy powszechnie rozkwitało malarstwo „dostojnych faktów” – historyczne, ale i rodzajowe, bohaterami wielu obrazów byli również Żydzi: świętujący, na jarmarkach, w sytuacjach rodzinnych i in. Oglądać ich możemy na bardzo wielu obrazach, np.: Piotra Michałowskiego (np. *Żydzi* – portret zbiorowy, po 1845, Muzeum Narodowe w Krakowie), Aleksan-

K. W. Kielisiński, „Z Pińczowa”, 1843, akwaforta

dra Gierymskiego (*Święto Trębek*, 1884, Muzeum Narodowe w Warszawie; *Żydówka z cytrynami*, 1881, Muzeum Śląskie w Katowicach), Jana Matejki (np. *Przyjęcie Żydów w Polsce*, 1889, Muzeum Lubelskie), czy jego ucznia Maurycego Gottlieba – starszego brata wspomnianego Leopolda Gottlieba. Po r. 1900 moderniści młodszego pokolenia nadal wielokrotnie ulegali owej egzotycznej „rodzajowości” żydowskich dzielnic, świadczy o tym malarstwo Stanisława Czajkowskiego (jego nokturny z ciepłym blaskiem od świateł szabasowych), obrazy i grafiki artystów chętnie plenerujących w międzywojniu w Kazimierzu nad Wisłą – w tym uczniów Tadeusza Pruszkowskiego, profesora warszawskiej Szkoły Sztuk Pięknych od r. 1932 Akademii (przypomnę: profesora zamordowanego przez hitlerowców). Omawianą tematykę dramatycznie przypieczętował i zarazem „uciął” holokaust. Po wojnie stała się ona już zasadniczo „wspomnieniową” w sztukach plastycznych.

W kieleckim Muzeum Narodowym znajdują się adekwatne przykłady ikonografii omawianych tematów. ►

Polskich Żydów oglądać możemy na obrazach: Aleksandra Kotsisa (1836-1877) – pt. *Śmigus* z postacią chasyda, z ok. 1865 r. (*Galeria malarstwa polskiego*); **Franciszka Kostrzewskiego** (1826-1911) – *Powrót z jarmarku*, z ok. 1850 r. (*Galeria...*); **Władysława Szulca** (czynny 20.-30. XX) – *Rynek w Kielcach*, z 1926 r.; **Henryka Czarneckiego** (1889-1972) – *Cadyk*, z międzywojnia; nadto na grafikach: **Kajetana W. Kielisińskiego** (1808-1849) – np. *Z Pińczowa*, z 1843 r.; z warszawskiej Cynkografii Banku Polskiego **wg obrazów Jana F. Piwarskiego** (1794-1859) – np. *Fajfel z Grzybowa* (1854) i **Andrzeja Luścińskiego** (ur. 1942) plastyka czynnego w Sandomierzu – *Rabin*, z motywem gwiazdy Dawida (1988).

Z kolei dzieła artystów żydowskich to, m.in., olejne obrazy: dwa – wspomnianego **Maurycego Gottlieba** (1856-1879), z l. 70. XIX w. (*Galeria...*; por. artykuł p. Alojzego Obornego) i dwa – **Romana Kramsztyka** (1885-1942) po studiach w rodzinnej Warszawie, następnie na akademiach w Krakowie, Monachium i Berlinie, czynnego długo we Francji, podejmującego tematykę żydowską z powodu tragedii wojennej, zmarłego zresztą w warszawskim getcie. Jego pędzla eksponowane są: *Port bretoński* z plenerów w Bretanii w l. 1911-1912 oraz *Vanitas Vanitatum* alegoryczny portret aktorki Marii Strońskiej, z międzywojnia (*Galeria...*). W kolekcji sztuki powojennej znajdują się, m.in., prace ekspresyjnego kolorysty **Artura Stefana Nachta-Samborskiego** (1898-1974), **Jonasza Sterna** (1904-1988) – m.in. charakterystyczny „ościsty” i błękitny zarazem collage (reminiscencje przeżyć okupacyjnych?), nadto malarstwo **Erny Rosensteina** (1913-2004) zwanej „Elą” w latach II wojny. Owi artyści nie kryli nigdy swoich semickich korzeni.

W muzeum kieleckim znajdują się również obraz Józefa Pankiewicza (1866-1940) pt. *Dziewczynka w czerwonej sukience. Portret Józefy Oderfeldówny*, z 1897 r., jeden z najpiękniejszych w twórczości artysty, namalowany został na zlecenie ojca Józefy, Adama Oderfelda warszawskiego prawnika pochodzenia żydowskiego, mecenaśa artystów.

W bieżącym roku cenną inicjatywę podjęło **Muzeum Diecezjalne w Kielcach** urządzając wystawę „**Nasi Bracia Starsi**” ze zbiorów wspomnianego warszawskiego ŻIH-u, przypadającą na czas trwania tegorocznych **IX Ogólnopolskich Dni Judaizmu** i dłużej (styczeń – kwiecień 2006). Znalazły się na niej zabytkowe judaika synagogalne, domowe – stosowane podczas szabasu i tradycyjnych świąt; jak również obrazy: wizerunki Żydów, ich domostw, ale i pejzaże powstałe dla samej urody oglądanych terenów autorstwa „wyzwolonych” artystów żydowskich oraz studia rodzajowe różnych postaci – np. „zjawiskowy” od strony niezwykle miękkiej formy olejny obraz pt. *Znachorka*, pędzla „warszawiaka” **Jana Gotarda** (1898-1943), z ok. 1928 r.; jednak szczególnie pozwolę sobie wyróżnić inny olejny, ekspresyjny i symboliczny zarazem obraz

– **Otona Axera** (1906-1983) pt. *Tańczący Żydzi*, z 1950 r. Widzimy na nim ostoję tradycji – brodatego, czytającego starca i troje radośnie podskakujących „podlotków” z ręko- ma uniesionymi do góry, wszystkich na jednolite błękitno-zielonkawym tle, podobnie jak poniżej stóp starca motyw zoomorficzny. Czy to jest sen?, czy wspomnienie?, a może życzenie malarza?

Elżbieta Jeżewska

¹ Nie brano pod uwagę dzieł religijnych powstałych pod wpływem Biblii i tradycji chrześcijańskiej, ponieważ są to inne zagadnienie.

Literatura (wybór):

Jaworska J., *Polska sztuka walcząca 1939-1945*, Warszawa 1985; katalogi zacytowanych wystaw, nadto: *Malarze z kręgu Tadeusza Pruszkowskiego* (Katalog wystawy w Muzeum Narodowym w Warszawie), Warszawa 1978; *Roman Kramsztyk 1885-1942. Wystawa monograficzna...* (ŻIH – „Zachęta”), Warszawa 1997; *Polski Paryż – Ecole de Paris / Kolekcja Wojciecha Fibaka* (Katalog wystawy w Muzeum Narodowym w Szczecinie 1999/2000), Szczecin 2000; *Wybitni artyści żydowscy. Z kolekcji Davida Malka i Fundacji Signum* (Katalog wystawy w Muzeum Historii M. Łodzi), Łódź 2004. Pollakówna J., Rudzińska W., *Malarstwo polskie między wojnami 1918-1939*, Warszawa 1982

J. F. Piwarski (wg). „Fajfel z Grzybowa”, 1854, cynkografia